

ΑΡΕΤΗΣ ΤΟΥΝΤΑ — ΦΕΡΓΑΔΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΒΟΗΘΟΥ Π.Α.Σ.Π.Ε.

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ
ΣΤΗΝ ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΥ
ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ
(ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1924 — ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1925)**

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Είσαγωγή.

2. Το νομικό και πραγματικό καθεστώς τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν περιοχῶν δ-
που κατοικοῦσαν μειονότητες.

3. Διαμαρτυρίες καὶ παραστάσεις τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων γιὰ τὴν ὑπο-
γραφή τοῦ Πρωτοκόλλου. Οἱ πιέσεις ποὺ ἔσκησαν στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση
γιὰ τὴν ἀπόρριψή του.

4. Συμπεράσματα.

1. Είσαγωγή

Στις 29 Σεπτεμβρίου τοῦ 1924 ὑπογραφόταν στὴ Γενεύη, στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Ε' Συνελεύσεως τῆς ΚτΕ, τὸ ἀτυχές Πρωτόκολλο Καλφῶφ-Πολίτη μὲ βάση τίς διατάξεις τοῦ ὁποίου ἐγκαινιαζόταν ἕνας καινούργιος μηχανισμὸς προστασίας τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν μειονοτήτων. Ὁ χαρακτηρι-
σμὸς του σὰν ἀτυχoῦς δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῶν γεγονό-
των, τὰ ὁποῖα ἀκολούθησαν μετὰ τὴν ὑπογραφή του καὶ ὀδήγησαν σταδιακὰ
στὴν ἀπόρριψή του ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἔθνοσυνέλευση (Φεβρουάριος 1925) καὶ
τὴν ἀνάκληση τῆς ὑπογραφῆς του ἀπὸ τὴν ΚτΕ (Ἰούνιος 1925).

Εἶναι γεγονός πὼς ἡ Μακεδονία, περιοχὴ μὲ ξεχωριστὴ γεωγραφικὴ σπου-
δαιότητα, ἀποτελοῦσε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἔδαφος, τὸ ὁποῖο διεκδι-
κοῦσαν τὰ ἀνεξάρτητα κράτη καὶ οἱ αὐτόνομες χῶρες τῆς Βαλκανικῆς. Ἰδιαί-
τερα μετὰ τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, ἔγινε στόχος τῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς τῆς
Ἑλλάδας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ρουμανίας. Τὰ κράτη αὐτὰ ἀγω-
νίζονταν γιὰ νὰ τοὺς ἀναγνωρισθοῦν ἔθνικοὶ τίτλοι σὲ τμήματα τοῦ πληθυ-
σμοῦ τῆς Μακεδονίας. Οἱ ἔθνικιστικὲς ὁμως διεκδικήσεις ὑποθάλπονταν μετὰ
τὴν Βαλκανικὴν πολέμου ἀπὸ ἔδαφικὰ καὶ οικονομικὰ συμφέροντα¹. Σὰν
παράδειγμα ἡ οικονομικὴ διέξοδος τῆς Βουλγαρίας στό Αἰγαῖο. Αὐτὸ στάθηκε
ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μελήματα τῆς βουλγαρικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μετὰ τὴ
Συνθήκη τῶν Σεβρῶν (1920), καὶ συνδέθηκε ἀρρηκτα μὲ τὸ ζήτημα τῶν βουλ-
γαρικῶν μειονοτήτων τῆς Δυτικῆς Θράκης γιατί θεωρήθηκε πὼς θὰ μπορούσε
νὰ ἐξυπηρετηθεῖ καλύτερα μὲ τὴν παραμονὴ τους σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ. Ἐπί-

1. Βλ. Ν. Σβορώνου, Ἐπισκόπηση τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας (1976), σελ. 108.

σης οι οικονομικές διεκδικήσεις της Σερβίας ικανοποιήθηκαν με την παραχώρηση σ' αυτή της Έλεύθερης Ζώνης στη Θεσσαλονίκη.

Ο συνδυασμός εθνικιστικών, έδαφικών και οικονομικών διεκδικήσεων δημιούργησε ένα οξύτατο μειονοτικό πρόβλημα στο μακεδονικό χώρο, παράλληλα τὸ ενδιαφέρον τῶν Μεγάλων ανταγωνιστικῶν Δυνάμεων, ιδιαίτερα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρίας με τὴν πολιτικὴ τους ἀνάμειξη, περιέπλεξε ἀκόμα περισσότερο τὴν κατάσταση.

Στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ μεσοπολέμου παρὰ τὴν ὑπογραφή εἰδικῶν συνθηκῶν, στὴ Μακεδονία, διατηροῦνται οἱ ἴδιες διεκδικητικὲς τάσεις τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν στὸ μειονοτικὸ θέμα. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθοῦν νὰ ἐπιδύσουν ριζικὰ τὸ ζήτημα τῶν μειονοτήτων. Ἐτσι ὑπογράφεται τὸ Πρωτόκολλο Καλφῶφ-Πολίτη.

Τὸ Πρωτόκολλο αὐτὸ ἐμελλε νὰ παραμείνει γράμμα κενό. Οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν καταλυτικὰ στὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν ὄρων τοῦ διακρίνονται σὲ δύο βασικὲς κατηγορίες: α) ἐξωγενεῖς, β) ἐνδογενεῖς.

Στὴ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διασαφηνισθοῦν οἱ ἐνδογενεῖς αἰτίες ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀπόρριψη τοῦ Πρωτοκόλλου ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἔθνοσυνέλευση. Συγκεκριμένα μετὰ τὴν ὑπογραφή του, ἡ ἑλληνικὴ κοινὴ γνώμη, ιδιαίτερα εὐαίσθητη σὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, δὲ φαινόταν ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ὄλης καταστάσεως στὸ βαλκανικὸ χώρο. Γι' αὐτὸ ἓνα τμήμα της, ὁ Μακεδονικὸς λαός, με τὴ συνδρομὴ τῶν πληρεξουσίων τοῦ στήν ἔθνοσυνέλευση ἀντέδρασε ἐνεργά.

Στὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρονται οἱ νομικὲς καὶ πραγματικὲς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες διαβιοῦσαν οἱ ἑλληνοβουλγαρικὲς μειονότητες, ἡ προσπάθεια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τακτοποίηση τοῦ ζητήματος τῶν μειονοτήτων, ἡ ὁποία ὑλοποιήθηκε με τὴ συνομολόγηση τοῦ Πρωτοκόλλου Καλφῶφ-Πολίτη, ὅπως καὶ ἡ ἀντίθεση τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενων Βαλκανικῶν κρατῶν ἀπέναντι σ' αὐτό.

Στὸ δεύτερο μέρος ἐπιχειρεῖται νὰ καθορισθεῖ ὁ ρόλος τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτέλεσε στὴν οὐσία μιὰ «ομάδα πιέσεως» γιὰ τὴν κυβέρνησις Μιχαλακοπούλου, ὡς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης στὴν ἑλληνικὴ ἔθνοσυνέλευση ὅπου καὶ ἀπορρίφθηκε πανηγυρικά. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ἡ κυβέρνησις ξεκίνησε τὴ διαδικασία τῆς ἀνακλήσεώς του.

Τέλος, ἀκολουθοῦν τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀπλοῦς λογικούς συνειρμούς τῶν ὄσων διαπιστώθηκαν στὴ διάρκεια τῆς ἐρευνας.

2. Τὸ νομικὸ καὶ πραγματικὸ καθεστῶς τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν περιοχῶν ὅπου κατοικοῦσαν μειονότητες

Οἱ Συνθήκες μειονοτήτων ποὺ συνομολογήθηκαν, οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτές, ταυτόχρονα με τίς Συνθήκες Εἰρήνης τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου καὶ ἐγκαινίασαν ἓνα καινούργιο καθεστῶς μειονοτικῆς προστασίας στὸ διεθνὴ χώρο, δὲν κατόρθωσαν νὰ κατασιγάσουν τὰ πάθη καὶ νὰ ἀπαλειψοῦν ὀλοκληρωτικὰ τίς ἀφορμὲς ποὺ ἦταν δυνατό νὰ ὀδηγήσουν σὲ τοπικὲς συγ-

κρούσεις και πιθανότατα στη διατάραξη της Παγκόσμιας Ειρήνης². Το γεγονός αυτό δεν όφειλόταν σέ τυχόν νομικά ελαττώματα των συμβατικών κειμένων, αλλά στη μη εφαρμογή τους. Φυσικό έπακόλουθο οι περιοχές όπου δεν είχε εφαρμοσθεί άκόμα τό καθεστώς μεινοτικήσ προστασίας νά συγκλονίζονται άπό έπεισόδια πού δημιουργούνταν άνάμεσα στα μεινοτικά στοιχεΐα.

Διάφορες προστριβές και συγκρούσεις ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στις περιοχές πού κατοικοΰσαν έλληνοβουλγαρικές μειονότητες³. 'Η κατάσταση όμως εκεί παρουσίαζε μιá ιδιαίτερη ιδιομορφία, έξαιτίας του μεινοτικού καθεστώςτος, πού είχε έπιβληθεί στην Έλλάδα και τή Βουλγαρία. 'Από τή μιá πλευρά τά δυό αυτά κράτη είχαν δεσμευθεί συμβατικά άπό τίς Συνθήκες των Σεβρών και του Νείγυ αντίστοιχα, γιά τό σύνολο των μεινοτήτων πού διαβιούσαν στα έδάφη τους. Παράλληλα είχαν ύπογράψει και τή Σύμβαση τής 27 Νοεμβρίου του 1919, ή όποια όριζε τήν άμοιβαία και έθελούσια μετανάστευση των ελληνικών και βουλγαρικών μεινοτήτων πρός τά πατρώα έδάφη⁴. 'Η πρακτική εφαρμογή των διατάξεων, πού καθόριζαν τά δικαιώματα και τίς ύποχρεώσεις των μεινοτήτων σέ σχέση με τό κράτος στο έδαφος του όποιου ζούσαν, όπως και ή ένάσκηση τής ειδικής μεινοτικήσ προστασίας άπό τά κράτη πού ύποχρεούνταν σ' αυτή, δεν είχε άκόμα συντελεσθεί. Αυτό όφειλόταν βασικά στην έπιδείνωση των διμερών σχέσεων, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί άπό τήν έποχή πού ύπογράφηκαν οι πιό πάνω Συνθήκες, και ιδιαίτερα των ελληνοτουρκικών, πού όδήγησαν στη σύγκρουση και τή Μικρα-

2. Οι Συνθήκες αυτές άποσκοπούσαν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μεινοτήτων και είχαν έπιβληθεί στους ήττημένους του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. «Συνθήκες μεινοτήτων» όνομάσθηκαν όσες περιλαμβάνονταν σέ ειδικά τμήματα των Συνθηκών Ειρήνης πού έπισφράγισαν τό τέλος του Πολέμου, όρισμένες ειδικές Συνθήκες θεσπισμένες άποκλειστικά γιά τήν προστασία των άτόμων πού άνηκαν στις μειονότητες, καθώς και μερικές μονομερείς δηλώσεις τίς όποιες ύπέβαλαν διάφορα κράτη πρός τήν ΚτΕ στα πρώτα χρόνια τής ειρήνης. Βλ. Ch. Rousseau, *Droit International Public*, T. II (1974), p. 741-743.

3. 'Ο Paul Gentizon ειδικός άπεσταλμένος τής εφημερίδος *Temps* των Παρισίων στη Βουλγαρία, στο βιβλίο του «*Le Drame Bulgare*» (γραμμένο με κάποια μεροληψία ύπέρ των Βουλγάρων) άποδίνει τό γενικότερο μακεδονικό πρόβλημα, άναπόσπαστο μέρος του όποιου ήταν και τό μεινοτικό, άνάμεσα στη Σερβία και τή Βουλγαρία (τά ίδια ισχύουν και γιά τήν Έλλάδα) ως έξης: «Tout cela [ή άρμονική συμβίωση μεταξύ των παραπάνω λαών] serait parfait si les traités de Serves et de Neuilly avaient réussi á faire disparaître la question macédonienne des problèmes balkaniques. Or, il n' en est rien; elle existe encore malgré la paix aussi grave, aussi menaçante que jadis pour les destinées des Balkans...» Βλ. P. Gentizon, *Le Drame Bulgare* (1924), p. 223.

4. Βλ. Συνθήκη μεταξύ των Προεχουσών Συμμάχων και Συνηπισμένων Δυνάμεων και τής Έλλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. μεινοτήτων, (ύπογραφεΐσα έν Σέβραις τή 28 'ουλίου / 10 'αγουστου 1920, 'Εθνικόν Τυπογραφείον 1920), σελ. 1-8, Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνηπισμένων Δυνάμεων και τής Βουλγαρίας μετά του προσθέτου πρωτοκόλλου, (ύπογραφεΐσα έν Νείγυ τή 14-27 Νοεμβρίου 1919, 'Εθνικόν Τυπογραφείον, 1919, μέρος Δ'), σελ. 19-21 και Σύμβασις μεταξύ Έλλάδος και Βουλγαρίας περί άμοιβαίας και έθελουσίας μεταναστεύσεως των φυλετικών μεινοτήτων, (ύπογραφεΐσα έν Νείγυ τή 14-27 Νοεμβρίου 1919, 'Εθνικόν Τυπογραφείον, 1919).

σιατική καταστροφή, σέ συνδυασμό μέ τήν άνώμαλη κατάσταση πού έπικρατούσε στα Βαλκάνια⁵.

Άντίθετα ή Σύμβαση τής έλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως, πού είχε άρχισι νά εφαρμόζεται άπό τό Δεκέμβριο τοῦ 1922, είχε καταστήσει σαφές πώς οὔτε ή βουλγαρικῆ μειονότητα τής Ἑλλάδας, οὔτε ή ελληνική τής Βουλγαρίας θά δεχόταν άδιαμαρτύρητα νά ύποταχθεῖ στήν κυριαρχία τοῦ κράτους όπου διαβιούσε. Ἡ πρακτική εφαρμογή τής Συμβάσεως αὐτῆς μέχρι τό καλοκαίρι τοῦ 1924 είχε δείξει πολλά τρωτά σημεῖα τοῦ μηχανισμοῦ μειονοτικῆς προστασίας. Πρωταγωνιστικός συντελεστής αὐτῆς τῆς καταστάσεως ἦταν ή στάση τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Ἑλλάδας άπέναντι στοῦ δλο πρόβλημα. Ἡ στάση εκείνη δυσκόλευε τό έργο τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς, ή σύσταση τῆς οποίας προβλεπόταν άπό τό άρθρο 8 τῆς Συμβάσεως καί είχε σαν άποκλειστικό σκοπό τήν εφαρμογή τῶν δρων τῆς παραπάνω διεθνοῦς πράξεως⁶. Ἐνασχετικός παράγοντας όμως στίς έργασίες τῆς Ἐπιτροπῆς είχαν άποβεῖ οἱ οργανώσεις τῶν κομιτατζήδων όπως καί ο Ἰ Μακεδονικός Ἐπαναστατικός Ὁργανισμός. Οἱ οργανώσεις αὐτές άπέβλεπαν στήν αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας καί συνεπώς ἦταν αντίθετες στή μετανάστευση τῆς βουλγαρικῆς μειονότητας πού κατοικοῦσε εκεί⁷.

Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν συνθηκῶν δέν έλειπαν τά έπεισόδια, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο σοβαρά, στα έλληνοβουλγαρικά σύνορα. Τά γεγονότα όμως τοῦ Τερλίτζ, στα τέλη Ἰουλίου τοῦ 1924, πού προσέλαβαν διεθνείς διαστάσεις λόγω τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς σέ συνδυασμό μέ τήν έπικείμενη εφαρμογή τῶν δρων τῆς Συμβάσεως τῶν Σεργῶν⁸, συντέλεσαν ώστε οἱ Μεγά-

5. Ἡ μη εφαρμογή τῶν ειδικῶν μειονοτικῶν διατάξεων τῶν συνθηκῶν Νεῖγῦ καί Σεργῶν όφειλόταν στή μη έπικύρωση τῆς Συνθήκης Ειρήνης τῶν Σεργῶν.

6. Ἐντελῶς πληροφοριακά αναφέρουμε πώς ο δικαιολογητικός λόγος τῆς έπιβολῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς έκούσιας ανταλλαγῆς τῶν έλληνοβουλγαρικῶν μειονοτήτων, βρίσκεται ίσως στοῦ: «Parfois un changement de souveraineté laisse prévoir non seulement des cas individuels d'option, mais une émigration en masse, due aux animosités persistantes entre deux races, dont aucune ne veut accepter la situation d'une minorité sous le Gouvernement de l'autre». Βλ. Α. Mandalstam, La protection des minorités, [R.C.A.D.I.] (1923 I), p. 416. Γιά τήν εφαρμογή τῆς Συμβάσεως περί ανταλλαγῆς βλ. S. Ladas. The Exchange of Minorities, Bulgaria Greece and Turkey (1932), p.p. 27-325.

7. Εἶναι γεγονός πώς οἱ οργανώσεις τῶν κομιτατζήδων ύποκινούμενες άπό τίς έκάστοτε βουλγαρικῆς κυβερνήσεις άπέβλεπαν πράγματι στήν ύλοποίηση τῶν έπεκτατικῶν σχεδίων τῆς Βουλγαρίας πρὸς τή Μακεδονία καί τή Δυτική Θράκη. Ἄς θυμηθοῦμε πὸς ή όλοκλήρωση τοῦ όνειρου τῆς Μ. Βουλγαρίας τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, στάθηκε τό βασικό μέλημα τῆς βουλγαρικῆς έξωτερικῆς πολιτικῆς γιά πολλά χρόνια. Φυσικό λοιπόν ἦταν οἱ βουλγαρικῆς κυβερνήσεις νά προωθοῦν τήν έξωτερική τους πολιτική πρὸς εκείνη τήν κατεύθυνση μέ οποιαδήποτε μέσα. Τήν άμεσα σχέση κομιτατζήδων καί βουλγαρικῶν κυβερνήσεων είχε διακηρύξει καί ή Σερβία. Βλ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 24 Σεπτεμβρίου 1924. Ἄκόμα: Γιά τή σύσταση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἐπαναστατικοῦ Ὁργανισμοῦ βλ. Ν. Σβορώνου, op. cit., σελ. 109, γιά τή δράση του καί τίς ενέργειές του, οἱ οποῖες έπέδρασαν άσχημα στή Σύμβαση τοῦ 1919 βλ. S. LADAS, op. cit., p. 104, τέλος βλ. Α Κύρου, Οἱ Βαλκανικοί Γείτονές μας (1962), σελ. 103-114.

λες Δυνάμεις να αποφασίσουν τη συναρμολότητα ενός Πρωτοκόλλου. Αντικειμενικός σκοπός του θα ήταν να διευκολύνει την ελληνική και βουλγαρική κυβέρνηση στο ζήτημα της αμερόληπτης εφαρμογής των μειονοτικών τους υποχρεώσεων. Έτσι στις 29 Σεπτεμβρίου 1924 υπογράφηκε στη Γενεύη το Πρωτόκολλο Καλφώφ-Πολίτη^{8α}.

Στην πραγματικότητα το Πρωτόκολλο αυτό απαρτιζόταν από δύο ξεχωριστές δηλώσεις. Μία της βουλγαρικής κυβέρνησης προς το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Έθνων με την οποία η Βουλγαρία αναλάμβανε την υποχρέωση να προστατεύει, σύμφωνα με τους όρους, που της είχαν επιβληθεί από το Δ' μέρος της Συνθήκης Ειρήνης του Νεϊγύ, τις ελληνικές μειονότητες που διαβιούσαν στα έδαφη της. Παρόμοια δήλωση υπέβαλε ταυτόχρονα και η ελληνική κυβέρνηση για τη διασφάλιση, με βάση τις διατάξεις της Ειδικής Συμβάσεως των Σερβών περί μειονοτήτων, της βουλγαρικής μειονότητας της Ελλάδας. Ο νεωτερισμός που εισαγόταν μ' αυτές τις δηλώσεις αφορούσε την εφαρμογή των μειονοτικών όρων των Συνθηκών Νεϊγύ και Σερβών. Η εφαρμογή αυτών των Συνθηκών εξασφαλιζόταν με τη σύσταση ενός συμβουλευτικού όργάνου το οποίο θα αποτελούσαν τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής της ελληνοβουλγαρικής μεταναστεύσεως, Κόρφ και ντε Ρόβερ⁹.

8. Το επεισόδιο Τερλιζ δξυνε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις σε μεγάλο βαθμό. Η ελληνική κυβέρνηση για να αμβλύνει την ένταση που δημιουργήθηκε στο εξωτερικό από τη βουλγαρική προπαγάνδα, έστειλε το ακόλουθο τηλεγράφημα το οποίο δημοσιεύθηκε σε διάφορες εφημερίδες και στο οποίο εξηγούσε τα γεγονότα που είχαν διαδραματισθεί:

«Pour mettre fin aux versions erronées qui ont circulé sur l' affaire des dix-sept Bulgares tués à Terliz au nord de Serrès il convient de signaler les faits suivants établis par une enquête officielle: «1^o L' agression dont le commandant grec fut l' objet à été opérée par une bande bulgare avec le concours des habitants Slavophones de Terliz.

«2^o Les coupables une fois arrêtés, leur convoi fut attaqué à son tour et c' est alors que l' échauffourée eut lieu:

«3^o Sur les dix-sept cadavres quatre furent identifiés comme étant ceux de comitadjis appartenant à cette bande. Habillés d' uniformes de comitadjis bulgares, ils ont fait usage de grenades à main et de cartouches bulgares;

«4^o Les habitants de la région environnante de Terliz connaissaient la flagrante coopération des slavophones de cette localité avec les bandes bulgares.

5^o Le mobile de l' agression bulgare et de la récente recrudescence de l' activité des camintadjis doit être recherché dans le désir bulgare d' arrêter l' application de la convention d' émigration gréco-bulgare, qui commençait à se traduire par le départ en masse des provinces du nord de la Grèce de l' élément sur lequel les bulgares essayaient de fonder leurs revendications sur ces régions. En effet, le gouvernement bulgare vient de demander l' autorisation d' arrêter ce mouvement d' émigration, pour que le pays continue d' être «balkanisé» et offre ainsi aux impérialistes bulgares le prétexte nécessaire à leurs incursions et à leurs constantes atteintes à la paix Balkanique» Βλ. «Le Gaulois» 8 Αοût 1924. Βλ. επίσης Α. Κοραντή, Διπλωματική Ιστορία της Εύρώπης (1919-1955), τ. Α (1968), σελ. 370, S. Ladas, op. cit., p. 110.

⁹Ας αναφερθεί πληροφοριακά πως η Συνθήκη της Λαζάννης στην οποία είχε προσαρτηθεί η Σύμβαση των Σερβών περί μειονοτήτων επικυρώθηκε στις 6 Αύγουστου του 1924.

8α. Για το κείμενο του Πρωτοκόλλου σε ελληνική μετάφραση βλ. «Ελεύθερον Βήμα» 12 Οκτωβρίου 1924. Βλ. επίσης Α. Wurfain, L' Échange des Populations Gréco-Bulgares

Ἀπὸ τὶς πρῶτες κτόλας μέρες τοῦ Ὀκτωβρίου 1924 ἔγινε αἰσθητὸ πὼς ἡ συνομολόγηση τῆς νέας αὐτῆς διεθνοῦς πράξεως δὲν θὰ συνιστοῦσε θετικὸ στοιχεῖο στὴν ἐπίλυση τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος τῶν δύο χωρῶν. Ἡ Βουλγαρία χαιρέτησε θερμὰ τὸ Πρωτόκολλο μὲ κυβερνητικὲς δηλώσεις καὶ μὲ πολὺστήλα ἄρθρα στὶς ἐφημερίδες τῆς ἀλλὰ ταυτόχρονα προσπάθησε νὰ προσεταιρισθεῖ ὀφέλη, περισσότερο ἀπὸ ὅσα τῆς ἐπέτρεπαν οἱ διατάξεις του. Ἐρμήνευσε δηλαδὴ μονόπλευρα τὶς διατάξεις τοῦ Πρωτοκόλου ἐπιδιώκοντας τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπεκτατικῶν τῆς βλέψεων στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τὸ θεώρησε σὰν εὐκαιρία γιὰ νὰ ματαιώσει τὴ μετανάστευση τῶν βουλγαρικῶν μειονοτήτων, ποὺ κατοικοῦσαν σ' ἐκεῖνες τὶς περιοχάς. Παράλληλα οἱ βουλγαρικὲς ὀμότητες συνεχίζονταν μὲ τὴν ἴδια ἔνταση ὅπως καὶ πρὶν (γεγονότα Στενιμάχου καὶ Φιλιππουπόλεως), παρὰ τὶς διαβεβαιώσεις τῶν μακεδονικῶν ὀργανώσεων, πὼς δὲν ἀποσκοποῦσαν στὴν αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας ἀλλὰ στὴν διασφάλιση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀτόμων ποὺ ἀνῆκαν στὶς μειονότητες¹⁰.

Ὁ σερβικὸς τύπος ἄρχισε σοβαρὴ καὶ ὀξεία ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Πρωτοκόλλου. Ἡ κυβέρνηση τοῦ Βελιγραδίου διαμαρτυρήθηκε ἔντονα πρὸς τὴν κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου. Ἡ διαμαρτυρία τῆς ἐκφράσθηκε ἔμπρακτα μὲ τὴν καταγγελία τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης συμμαχίας τοῦ 1913, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς 14 Νοεμβρίου τοῦ 1924, μὲ τὴν ἐπίδοση σχετικῆς διακοινώσεως. Στὴ διακοίνωση ἀναφερόταν καθαρὰ, πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους λόγους ποὺ ἐξανάγκαζαν τὴ Σερβία νὰ προβεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια ἦταν καὶ τὸ Πρωτόκολλο τῆς Γενεύης, ἐπειδὴ μὲ βάση τὶς διατάξεις του ἀναγνωρίζονταν γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ὑπαρξη βουλγαρικῆς μειονότητας στὴ Μακεδονία, καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση νὰ ὑπογράψει καὶ μ' αὐτὴ ἕνα παρόμοιο πρωτόκολλο, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τὶς σλαβικὲς μειονότητες ἐκείνης τῆς περιοχῆς^{10α}.

(1930), p. 40, S. Ladas, op. cit., p. 110-114, Γ. Δαφνὴ, Ἡ Ἑλλάς μεταξὺ δύο πόλεων 1923-1940, τ. Α' (1974), σελ. 263-265, Α. Κοραντὴ, op. cit., σελ. 370-371.

9. Ibid.

10. Τὰ γεγονότα τῆς Στενιμάχου καὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἔλαβαν χώρα στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου τοῦ 1924.

Σύμφωνα μὲ δηλώσεις τοῦ Πρωτογέρωφ (ἡγέτη τῶν Μακεδονικῶν ὀργανώσεων ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ἀλεξάνδρωφ μετὰ τὴ δολοφονία του) σὲ ἕναν εἰδικὸ ἀπεσταλμένο τῆς «Ματὲν» ἡ γνώμη ποὺ ἐπικρατοῦσε γιὰ τὸν ἀνατρεπτικὸ καὶ ἀναρχικὸ χαρακτῆρα τῶν ὀργανώσεων ἦταν λαθεμένη: «... Αἱ Μακεδονικαὶ ὀργανώσεις δὲν ζητοῦν, οὔτε τὴν προσάρτησιν τῆς Σερβικῆς καὶ Ἑλληνικῆς Μακεδονίας, οὔτε τὴν ἀνακήρυξιν αὐτῶν εἰς αὐτόνομον κράτος, ὅπως γενικῶς πιστεύεται...». Βλ. «Ἐστία» 4 Νοεμβρίου 1924. Τὸν ἰδεαλιστικὸ χαρακτῆρα τῶν Μακεδονικῶν ὀργανώσεων ὑποστήριξε κοὶ ὁ P. Gentizon «On se représente souvent les comitadjis comme de vulgaires bandits... pillant, assassinant, incendiant, sans rime ni raison. Nulle image n' est plus fausse; il est vrai qu' ils emploient les mêmes moyens; mais l' idée qui les anime n' est nullement celle de vivre aux dépens d' autrui ou de s' enrichir, mais celle d' assurer par le terrorisme, qui leur paraît le seul moyen d' arriver à leur fins, la victoire de leurs revendications politiques et culturelles». P. Gentizon, op. cit., p. 235.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα πὼς ἡ Βουλγαρία ζήτησε τὴν ἀνάκληση τῶν δηλώσεων μεταναστεύσεως οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑποβληθεῖ ἀπὸ τὶς μειονότητες ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Δυτικὴ Θράκη. Βλ. S. Ladas, op. cit., p. 114-115.

10α. Γ. Δαφνὴ, op. cit., σελ. 264, Σ. Λάσκαρι, Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Συγχρόνου Εὐρώπης (1914-1939) (1954), σελ. 237, 241.

“Όλα τὰ παραπάνω γεγονότα προσέδωσαν ιδιαίζουσα βαρύτητα στο ζήτημα τοῦ Πρωτοκόλλου καὶ ἐπέδρασαν ἀρνητικὰ στὴ διάθεση τῆς Ἑλλάδας νὰ προχωρήσει γρήγορα στὴν ἐπικύρωσή του καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὄρων του. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνέλαβε ἐντονη διπλωματικὴ δραστηριότητα στὸ ἐξωτερικόν. Ἀρχικὰ στράφηκε πρὸς τὴ Σερβία γιὰ νὰ διευθετηθεῖ ὅσο γινόταν πιὸ σύντομα τὶς σοβαρὲς ἐκκρεμότητες, πού προέκυπταν γιὰ τὴ διεθνή θέση τῆς Ἑλλάδας στὸ βαλκανικόν χωρὸν, μετὰ τὴν καταγγελία τῆς συμμαχίας τοῦ 1913. Κατὰ δεύτερο λόγο κατηύθη τὶς διπλωματικὲς τῆς ἐνέργειες πρὸς τὴν ΚτΕ γιὰ νὰ διερευνήσει κατὰ πόσο ἦταν δυνατό νὰ προβεῖ στὴν ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ Πρωτοκόλλου ἢ τὴν τροποποίησή τους¹¹.

3. Διαμαρτυρίες καὶ παραστάσεις τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Πρωτοκόλλου. Οἱ πιέσεις πού ἄσκησαν στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις γιὰ τὴν ἀπόρριψή του.

Εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ πὼς ὁ λαϊκὸς παράγοντας, ἡ κοινὴ γνώμη, παίζει θεμελιώδη ρόλο στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Κι' αὐτὸ ἐξηγεῖται ἂν λάβουμε ὑπόψη πὼς, ἡ κοινὴ γνώμη ἑνὸς κράτους στὸ σύνολό της ἢ ἀκόμα κι ἓνα λαϊκὸ ρεῦμα πού θὰ ἀποτελέσει στὴν οὐσία «ὁμάδα πιέσεως» γιὰ τὴν κυβέρνησις, μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει σημαντικὰ τὸν προσανατολισμὸ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους. Ἀκόμα, εἶναι δυνατό νὰ ὠθήσει τὴν κυβέρνησις νὰ πάρει μιὰ ἀπόφασις, παροτρύνοντάς τὴν πρὸς τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση¹².

Ὅπως δὴποτε ἡ θεαματικὴ πρόοδος πού ἔχει σημειωθεῖ σήμερα στὸν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων ἐπιτρέπει τὴν ὑποστήριξη τῶν πιὸ πάνω ἀπόψεων.

11. Ibid.

12. Στὴν ἐποχὴ μας ὁ ρόλος τῆς κοινῆς γνώμης σὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἔχει καταστῆ ἀνταπόδεικτος. Ἀλλὰ ἡ κοινὴ γνώμη δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς παράγοντας πού ἐπιδρᾷ στὴ λήψη ἀποφάσεων γιὰ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Μιὰ ὀλόκληρη σειρά παραγόντων ἐπηρεάζουν καὶ κατευθύνουν, τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν κρατῶν καὶ καθορίζουν τὶς ἀποφάσεις τους. Ἡ γεωπολιτικὴ θέση τοῦ κράτους, ὁ δημογραφικὸς παράγοντας, ὁ οικονομικὸς, τὰ παραδοσιακὰ δεδομένα, οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἀκόμα καὶ τυχαῖα ἢ ἀπρόβλεπτα περιστατικὰ ἐπενεργοῦν ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐκλογὴ καὶ τὴν πραγματοποιήσιον τῶν ἀποφάσεων καθὼς καὶ στὸ ἱστορικὸ «γίγνεσθαι». Βλ. Γ. Τενεκίδη, Κοινωνιολογία τῶν Διεθνῶν Σχέσεων (1978), σελ. 49-64, Κ. Deutsch, *The Analysis of International Relations* (1978), p. 94-96, 105-106. Ὁ Ch. Zorgbibe ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ πὼς: «...la décision diplomatique résulte d' une marchandage entre groups au sein de l' appareil gouvernemental». Βλ. C. Zorgbibe, *Les Relations Internationales* (1975), p.p. 58-59.

Γιὰ τὸ ρόλο τῆς κοινῆς γνώμης σὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς βλ. J. Rosenau, *Public Opinion and Foreign Policy: An operational formulation* (1961), J. Frankel, *The Making of Foreign Policy: An analysis of decision making* (1963).

13. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἡ ὅλη κίνησις δὲν ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων στὴν ἑλληνικὴ ἐθνοσυνέλευσις ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ μικρὴ μερίδα καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ ἐκείνους πού ἀνήκαν στὴ «Δημοκρατικὴ Ἐνωσις». Μάλιστα ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὸ κείμενο στὴ διάρκεια τῶν διαξιφισμῶν μετὰ τὴν κυβέρνησις ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς ὑποστήριξαν διάφορες θέσεις, διαμετρικὰ ἀντιθετές, γεγονός πού προκάλεσε διάστασι μετὰξὺ τους. Διευκρινιστικὰ σημειώνουμε πὼς ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ξεκίνησαν τὴ διαδικασία κατὰ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεῆς ἦταν ὅσοι ὑποστήριξαν τὴν πρότασι μετὰ τὴν ὁποία καὶ ἀπορρίφθηκε τὸ Πρωτόκολλο στὶς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1925. Βλ. *infra*, ὑποσ. 32.

Ἡ κοινή γνώμη ἀποτελοῦσε πάντα ἕναν σημαντικὸ παράγοντα στὴ λήψη ἀποφάσεων, σχετικῶν μὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἔτσι καὶ τὸ 1924, ὅταν μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης φάνηκαν οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις στὸ βαλκανικὸ χῶρο γιὰ τὴ συνομολόγησή του, ἡ ἑλληνικὴ κοινή γνώμη δὲν ἔμεινε ἀσυγκίνητη ἀπὸ τὴν τροπὴ ποὺ προσέλαβαν τὰ γεγονότα. Ἐνεργῆ συμμετοχὴ ὁμως στὸ ὄλο θέμα ποὺ προέκυψε, πῆραν κυρίως οἱ Μακεδόνες καὶ πρόσφυγες πληρεξούσιοι¹³ ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖο καὶ θὰ ἀντιμετώπιζε, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, περισσότερο ἔντονα καὶ ἄμεσα τὶς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Πρωτοκόλλου¹⁴.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια τῶν Μακεδόνων πληρεξούσιων πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, ἡ ὁποία δὲν περιέκλειε κανένα στοιχεῖο διαμαρτυρίας, ἦταν ἀπλῶς ἐνημερωτικὴ, ἔγινε λίγες μέρες μετὰ τὴν καταγγελία τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης συμμαχίας τοῦ 1913, στὶς 20 Νοεμβρίου τοῦ 1924¹⁵. Μιὰ ὀλιγομελὴς

14. Ἡ ἀντίδραση τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης δὲν ὑπῆρξε τυχαία. Πήγαγε ἀπὸ μιὰ πραγματικὴ κατάσταση ἡ ὁποία ἀπασχολοῦσε ὄχι μόνον τὸ λαὸ τῆς Μακεδονίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Ἀπὸ τὸ 1922, ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ μετὰ, ἡ Ἑλλάδα ἀντιμετώπιζε ἔντονο τὸ προσφυγικὸ ζήτημα. Ἡ ἐγκατάσταση τῶν ἑλλήνων προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὰ πατρώα ἐδάφη (κυρίως στὸ μακεδονικὸ χῶρο ὅπου τὸ ἐπέτρεπε ἡ πυκνότητά του πληθυσμοῦ), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἄθλια οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ Ἑλλάδα λόγω τῶν ἀλλεπάλληλων πολέμων ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ καθιστοῦσε τὸ προσφυγικὸ ἕνα ἀληθινὰ δυσεπίλυτο πρόβλημα γιὰ τὶς ἑλληνικὲς κυβερνήσεις. Στὰ 1924, ὅταν ἡ Σύμβαση γιὰ τὴ μετανάστευση τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν μειονοτήτων βρισκόταν σὲ πλήρη ἐφαρμογὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση λογάριαζε νὰ ἐγκαταστήσει τοὺς πρόσφυγες τῆς Μ. Ἀσίας στὰ σπίτια ποὺ θὰ ἐγκατέλειπαν οἱ βούλγαροι. Τὸ ἐνδεχόμενο τῆς παραμονῆς τῶν βουλγαρικῶν μειονοτήτων στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Δυτικὴ Θράκη μετὰ τὶς βουλγαρικὲς ἀξιώσεις γιὰ ἐπαναφορὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνακλήσεως τῶν δηλώσεων μεταναστεύσεως συγκλόνησε τὸ μακεδονικὸ λαὸ ποὺ ζοῦσε ἀπὸ κοντὰ τὴ μίζερια τῶν πρόχειρα ἐγκαταστημένων ἐκεῖ προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Βλ. Τ. Λιγνάδη, Ἡ ξενικὴ Ἐξάρτησις κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους (1821-1945) (1975), σελ. 153-154. Γιὰ τὶς βουλγαρικὲς ἀξιώσεις βλ. supra § 2. Γιὰ τὸ προσφυγικὸ ζήτημα γενικὰ βλ. Μ. Protonotarios, *Le Problème des Réfugiés au point de vue Historique, Juridique et Politique* (1931). Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα καὶ γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου βλ. Συνεδριάσεις 97ῆ Τρίτη 11 Νοεμβρίου 1924, (Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Δ' Συντακτικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως Τ. Γ'. 1925), σελ. 112-135.

15. Ἄς ἀναφερθεῖ διευκρινιστικὰ πὺς στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου ἡ «Πολιτικὴ Ἐνωσις Μακεδονικῆς Νεολαίας» ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Α. Μιχαλακοπούλου καὶ τὸν Γ. Ρούσο διάφορα ἔγγραφα μὲ τὰ ὁποῖα ἐξέφραζε τὴν ἀντίθεσή της καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν της γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης. Συγχρόνως ὑπογράμμισε τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἐγκυμονοῦσαν γιὰ τὴ Μακεδονία οἱ διατάξεις τῆς νέας αὐτῆς διεθνοῦς συνθήκης. Βλ. Ἐγ. μὲ ἀριθ. πρωτ. 964 καὶ 966 τῆς 9ῆς Νοεμβρίου 1924. «Πρωτοκόλλον μετὰ τὸν Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς ΚτΕ καὶ Ἕλληνας ἀντιπροσώπου διὰ τὰς βουλγαρικὰς μειονότητες εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀνάκλησις ὑπογραφῆς Πρωτοκόλλου», (Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Φακ. Β/37 1925).

16. Βλ. «Ἐλευθερον Βῆμα» 21, 23, 26 Νοεμβρίου 1924, «Δημοκρατία», 21, 22, 26 Νοεμβρίου 1924. Τὰ ὅσα ὑποστηρίζονταν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες πληρεξούσιους εἶχαν ὀπωσδήποτε μιὰ ἰδιαίτερη βαρύτητα. Τὸ θέμα τῆς ἀναγνώρισεως «βουλγαρικῆς» μειονότητας στὴ Μακεδονία, γεγονὸς ἄλλωστε ποὺ ὑποστήριξε ἀπερίφραστα καὶ ἡ Σερβία ὅταν κατήγγειλε τὴ συμμαχία

έπιτροπή από αυτούς συζήτησε το θέμα με τον ύπουργό των Έξωτερικών τής κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου, Γ. Ρούσο. Στη σύσκεψη πού έπακολούθησε αποφασίστηκε νά ζητήσουν από την κυβέρνηση νά ενεργήσει για την τροποποίηση των δρων του Πρωτοκόλλου ή τή μη έφαρμογή του. Μ' αυτό τον τρόπο έθεταν τίς βάσεις πάνω στίς όποιες θά στήριζαν την περαιτέρω δράση τους, καθώς και τή γενικότερη στάση τους άπέναντι στη νέα διεθνή πράξη.

Τίς άποφάσεις τους αυτές άνακοίνωσαν πρós την κυβέρνηση από την όποία ζήτησαν νά ύποβάλει τό Πρωτόκολλο στην έθνοσυνέλευση για νά άποφανθεί αυτή άν έπρεπε νά έπικυρωθεί ή όχι. Άς σημειωθεί πώς την άκύρωση του Πρωτοκόλλου και την έφαρμογή μόνο τής Είδικτης Συμβάσεως των Σεβρών περι προστασίας των μειονοτήτων ζητούσαν για τους έξής δύο σοβαρούς λόγους: α) πίστευαν πώς άφου με τό Πρωτόκολλο άναγνωριζόταν ή ύπαρξη βουλγαρικής μειονότητας στο μακεδονικό χώρο, θά άναζωπυρωνόταν ό άγώνας των έθνοτήτων, ό όποιος για πολλά χρόνια στάθηκε ή βασική άφορμή τής διασαλεύσεως τής ειρήνης στα Βαλκάνια. Οι ίδιες οι ένδιαφερόμενες κυβερνήσεις θά ύποδαύλιζαν αυτόν τον άγώνα για νά έξυπηρετήσουν τά ένθικιστικά τους συμφέροντα και β) ή έφαρμογή τής Συμβάσεως των Σεβρών, σύμφωνα με τό μηχανισμό πού έγκαινίαζε τό Πρωτόκολλο, θά άποτελούσε άνεσχετικό παράγοντα στη μετανάστευση των πληθυσμών τής Έλλάδας και τής Βουλγαρίας. Ταυτόχρονα θά συνιστούσε θρίαμβο τής βουλγαρικής πολιτικής ή όποία έπιδίωκε την έξόντωση του έλληνικού στοιχείου τής Βουλγαρίας και τή διατήρηση τής βουλγαρικής μειονότητας στα έλληνικά έδάφη¹⁶.

Η έλληνική κυβέρνηση όμως, παρόλο πού πιεζόταν τόσο από τον Κ. Ρέντη άλλοτε ύπουργό Έξωτερικών όσο και από τον ήγέτη τής «Δημοκρατικής Ένώσεως» Α. Παπαναστασίου, άρνήθηκε έπίμονα νά φέρει τό ζήτημα στην έθνοσυνέλευση. Ό Α. Μιχαλακόπουλος δήλωνε πώς μιá παρόμοια συζήτηση ήταν δυνατό νά προσλάβει έπικίνδυνη τροπή και νά βλάψει τά γενικότερα συμφέροντα του έθνους. Σάν δικαιολογία τής άρνήσεώς του προέβαλε τίς έλληνοσερβικές σχέσεις πού εκείνη την περίοδο βρίσκονταν σέ ίκανοποιητικό στάδιο. Δημόσια συζήτηση για τό θέμα θά περιόριζε τίς κυβερνητικές ένέργειες τίς σχετικές με την άνανέωση τής συμμαχίας του 1913¹⁷.

του 1913, προέκυπτε από τό ίδιο τό Πρωτόκολλο του όποιου ό τίτλος ήταν «Protection de la minorité Bulgare en Grèce».

17. Όρισμένες προσπάθειες για την άνανέωση τής συνθήκης συμμαχίας του 1913 έγιναν άνάμεσα στα δύο κράτη άμέσως μετά την έπίδοση τής σερβικής διακοινώσεως. Τελικά όμως οι διαπραγματεύσεις άρχισαν άργότερα στην Άθήνα. Βλ. «Έλεύθερον Βήμα» 26 Νοεμβρίου 1924, «Έστία» 27 Νοεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 23, 24 Νοεμβρίου 1924.

17α. «Έλεύθερον Βήμα» 27, 29 Νοεμβρίου 1924.

18. Όποσδήποτε ό ίσχυρισμός αυτός τής κυβερνήσεως ήταν βάσιμος γιατί όπως διαπιστώσαμε έπρόκειτο στην ουσία για δύο παράλληλες δηλώσεις, μία τής βουλγαρικής κυβερνήσεως και μία τής έλληνικής πρós τό Συμβούλιο τής ΚτΕ. Οι δηλώσεις αυτές περιβλήθηκαν τον τύπο τής διεθνούς συνθήκης άφου ύπογράφηκαν και από τον Γενικό Γραμματέα τής ΚτΕ ό όποιος έκπροσωπούσε τό Διεθνή Όργανισμό.

Ός πρós τό θέμα πού προέκυψε λίγο άργότερα για την ύποβολή του Πρωτοκόλλου στην έλληνική έθνοσυνέλευση θά πρέπει νά ύπενθυμίσουμε ότι σύμφωνα με όσα ισχύουν στο

Ἡ στάση τῆς κυβερνήσεως δὲν ἦταν καθόλου ἀρεστή στοὺς Μακεδονικοὺς κύκλους. Οἱ δηλώσεις ὁμοῦ τοῦ ντὲ Ρόβερ, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὸ Πρωτόκολλο ἀποτελοῦσε πολιτικὴ συμφωνία μεταξύ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Βουλγαρίας προκάλεσε σ' αὐτοὺς ἀληθινὸ σάλο, ὅπως καὶ στοὺς κύκλους τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως». Οἱ διαμαρτυρίες τῆς Μακεδονικῆς ομάδας περιστράφηκαν τότε ἰδιαίτερα γύρω ἀπὸ τὴ νομικὴ φύση τῆς νέας διεθνούς πράξεως. Ἰσχυρίσθηκαν πὼς ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΚτΕ τὴν ἐρμήνευαν κατὰ τρόπο ἀυθαίρετο τότε καὶ ἡ Ἑλλάδα θὰ μπορούσε θαυμάσια νὰ θεωρήσει τὴν ὑπογραφή της ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη ὡς ὑπέρβαση καθήκοντος καὶ νὰ τὴν κρίνει ὡς ἄκυρη^{17α}.

Ὁ ἀντίλογος τῆς κυβερνήσεως στοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ντὲ Ρόβερ καὶ τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων ἦταν, πὼς δὲν εἶχε ὑπογραφεῖ καμιὰ συμφωνία ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Βουλγαρία.¹⁸ Ἡ κυβέρνηση ὑποστήριξε ἐπίσης, ὅτι δὲν προβλεπόταν ἀνάμειξη στὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας, γιατί οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΚτΕ, Κόρφ καὶ ντὲ Ρόβερ, θὰ ἔδιναν ἀπλῶς συμβουλὲς στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση πρὸς τὶς ὁποῖες δὲν θὰ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ συμμορφωθεῖ. Τέλος ὁ Γ. Ρουσσος δήλωνε ἀπερίφραστα ὅτι «ἡ Ἑλλάς εἶναι ὑποχρεωμένη ἐκ τῆς ὑπογραφῆς της νὰ δεχθῆ τὴν περὶ προστασίας τῶν μειονοψηφῶν σύμβασιν» κι ὅτι ἡ ὑποχρέωσή της αὐτὴ πῆγαζε ἀπὸ τὴν Εἰδικὴ Σύμβαση τῶν Σεβρῶν, ἡ ὁποία ἀναφερόταν στὴν προστασία ὄλων τῶν μειονοτήτων ποὺ διαβιούσαν στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος.¹⁹ Μ' ἄλλα λόγια ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση τὴ συγκεκριμένη ἐκείνη ἱστορικὴ στιγμή προσπαθώντας νὰ διασφαλίσει τὰ ἔθνη, ὅπως πίστευε, συμφέροντα καὶ νὰ ἀποτρέψει συζήτηση τοῦ Πρωτοκόλλου στὴν ἐθνοσυνέλευση δεχόταν, πὼς ἡ εφαρμογὴ του θὰ ἀπέβαινε ἐπωφελεῖς γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος καὶ στεκόταν

Διεθνὲς Δίκαιο μιά συνθήκη εἶναι δυνατό νὰ ἰσχύσει ἀπὸ τὴ μέρα τῆς ὑπογραφῆς της ἀλλὰ γιὰ νὰ λειτουργήσει ὡς ἐσωτερικὸς νόμος τοῦ κράτους πρέπει νὰ ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὸ προβλεπόμενο ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἀρμόδιο ὄργανο τῆς πολιτείας. Γιὰ ὀρισμένες κατηγορίες συνθηκῶν ἀρμόδιο ὄργανο εἶναι ἡ Βουλὴ. Βλ. Γ. Τενεκίδη, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον Τ.Α'* (1963), σελ. 246-251.

Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ θέσει τὸ Πρωτόκολλο ὑπόψη τῆς ἐθνοσυνελεύσεως γιὰ νὰ ἀποφανθεῖ αὐτὴ ἂν θὰ τὸ ἐπικυρώσει ἢ ὄχι, ὑποχρεωμένη καὶ ἀπὸ τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολούθησε ἡ Βουλγαρία ὑποβάλλοντας τὸ Πρωτόκολλο γιὰ ἐπικύρωση στὴν βουλγαρικὴ Βουλὴ.

19. Ἐντελῶς πληροφοριακά, δίχως νὰ μπορούμε νὰ ἐρευνήσουμε σὲ βάθος τὴν ἀλήθεια, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς ὁ ἴδιος ὁ ντὲ Ρόβερ προέβαινε σὲ δηλώσεις πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Le Messenger d' Athènes» καὶ ὑποστήριξε πὼς δὲν εἶχε χαρακτηρίσει ποτὲ τὸ Πρωτόκολλο ὡς «πολιτικὴ συμφωνία» μεταξύ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Βουλγαρίας. Βλ. «Le Messenger d' Athènes» 30 Décembre 1924.

Θὰ πρέπει παράλληλα νὰ τονισθεῖ πὼς οἱ θέσεις ποὺ ἔπαιρναν οἱ Μακεδόνες πληρεξούσιοι ἀπέναντι στὸ Πρωτόκολλο καθὼς καὶ οἱ διάφορες ἐρμηνεῖες ποὺ ἔδιναν ἀπορρίπτονταν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση ὡς ἄστοχες. Ἀργότερα ὁμοῦ, ὅταν πιά τὸ θέμα εἶχε διευθετηθεῖ ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ του σκοπιὰ, πᾶν σ' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς θέσεις στηρίχθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνοσυνέλευση μὲ τὴ συγκατάθεση καὶ τῆς κυβερνήσεως γιὰ νὰ ψηφίσει τὴν ἀπόρριψη τοῦ Πρωτοκόλλου. Ὅταν δὲ στὶς 14 Μαρτίου τοῦ 1925 ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος μίλησε πρὸς τὸ Συμβούλιο τῆς ΚτΕ, στὴν προσπάθειά του νὰ διασφαλίσει τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα, δὲν δίστασε νὰ ρίξει τὸ βάρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης στὸν Ν. Πολίτη, ὁ ὁποῖος εἶχε διεξάγει τὶς σχετικὲς διαπραγματεύσεις τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1924. Βλ. «Ἐλευθερον Βῆμα» 27,29 Νοεμβρίου καὶ 4,5 Δεκεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 2,3,5 Δεκεμβρίου 1924, Γ. Δαφνὴ, *op. cit.*, σελ. 263-265.

σέ θέσεις καί ἐρμηνείες τῶν διατάξεών του, πού λίγο ἀργότερα, δταν ἐξομαλύνθηκαν οἱ διαφορές της μέ τήν ΚτΕ, ἡ ἴδια τίς ἀναιροῦσε.

Ἄξεια κριτική κατὰ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἀσκήσαν, ὁ Α. Παπαναστασίου ἰσχυριζόμενος, ὅτι εἶχε παρέλθει ἡ ἐποχή τῆς μυστικῆς διπλωματίας ὅπως καί ὁ Κ. Ρέντης, θερμός ὑποστηρικτής τῶν αἰτημάτων τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων, ὁ ὁποῖος ἐπέμενε πῶς ἦταν καιρός πιά νά συζητηθεῖ δημόσια τὸ ζήτημα τοῦ Πρωτοκόλλου, ἢ τουλάχιστον νά ἀποφανθεῖ ἡ συνέλευση μέ ψηφοφορία ἀπὸ τὴν ὁποία θά προέκυπτε ἂν ἔπρεπε νά ἐπεκταθεῖ ἡ συζήτηση πάνω στοῦ θέμα. Ἀντίθετα ὁ Καφαντάρης τάχθηκε μέ τὸ μέρος τῆς κυβερνήσεως.^{19α}

Στίς πιέσεις τῶν ἀντιπολιτευόμενων κύκλων καί γενικότερα ἐκείνων πού πίστευαν στοῦ ὄφελος πού θά προέκυπτε ἀπὸ μιὰ εὐρεία συζήτηση σχετική μέ τὸ Πρωτόκολλο γιά ὀλόκληρο τὸ Μακεδονικὸ λαὸ καί τὸ ὄλο μειονοτικὸ πρόβλημα πού ἀτιμετώπιζε ἡ Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἡ κυβέρνησις ἀπαντοῦσε μέ τὴν ἐκδοσὴ ἀνακοινωθέντων καί μέ δηλώσεις τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἦταν στερεότυπα τὸ ἴδιο. Τὸ θέμα δὲν ἔπρεπε νά συζητηθεῖ δημόσια. Ἡ κυβέρνησις δεσμευόταν ἀπὸ τίς διαπραγματεύσεις πού διεξήγαγε μέ τὴν ΚτΕ. Ἡ μοναδικὴ πρόοδος πού σημειώθηκε ἀπὸ τὴ δραστηριοποίησι τῶν Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι μέ ἐπιστολὴ τους πρὸς τὸν πρῶθυπουργὸ τὸν παρακαλοῦσαν νά δεχθεῖ τὸ αἶτημα τους, ἦταν ἡ δήλωσι τοῦ Γ. Ρούσου, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων θά ἐνημερώνονταν γιά τὸ ὄλο θέμα καί θά συζητοῦσαν μαζί του. Ὡστόσο ὅπως προκύπτει ἀπὸ τίς δηλώσεις τοῦ ἡγέτη τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως» πρὸς τὸν Τύπο, αὐτὸς δὲν φαινόταν νά ἔχει πεισθεῖ γιά τὸ ἀσύμφορο καί τὸ «ἐθνικῶς ἐπιζήμιον» τῆς συζητήσεως καί ἀποφάσισε νά φέρει τὸ ζήτημα τοῦ Πρωτοκόλλου στὴ συνεδρίασι τῆς ἐθνοσυνελεύσεως τῆς 10 Δεκεμβρίου τοῦ 1924²⁰.

Πράγματι στὴ συνεδρίασι αὐτὴ δταν ἡ ἐθνοσυνέλευσι προχώρησε στὴν ἡμερήσια διάταξι τῶν ἐπερωτήσεων, ὁ Κ. Ρέντης ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὸν πολιτικὸ χειρισμὸ τοῦ θέματος παρακάλεσε τὴν κυβέρνησι νά δεχθεῖ τὴν πρόταξι τῆς ἐπερωτήσεως, πού ἀναφερόταν στοῦ ζήτημα τοῦ Πρωτοκόλλου. Στὴν ἀρνησι τοῦ πρῶθυπουργοῦ Μιχαλακόπουλου, ὁ Κ. Ρέντης ἀντέταξε ὅτι τὸ Πρωτόκολλο συνιστοῦσε μιὰ ἀπλὴ πράξι, ἡ ὁποία εἶχε ὑπογραφεῖ στὴ Γενεὴν στὰ πλαίσια τῆς ΚτΕ. Δὲν ἦταν μυστικὸ διπλωματικὸ ἔγγραφο. Ἐπέμεινε καί τόνισε πῶς ἡ κυβέρνησι εἶχε κάθε συμφέρο νά συζητηθεῖ ἡ νομικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος γιὰτι δὲν δεσμευόταν οὐσιαστικῶς, ἐφόσον εἶχε δοθεῖ εὐρεία δημοσιότητα στοῦ θέμα, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ τύπο καί ἀπὸ τίς δηλώσεις τοῦ πρῶθυπουργοῦ στὴν ἐφημερίδα «Χρόνος» τῶν Παρισίων. Ἡ δημοσιότητα ἐκείνη ἔδινε αὐτόματα στὴ συνέλευσι κάποια σχετικὴ ἀρμοδιότητα^{20α}.

19α. Βλ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 6, 7, 9, 10 Δεκεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 4, 6, 9 Δεκεμβρίου 1924.

20. Ibid.

20α. Βλ. Συνεδρία ΔΚΑ τῆς 10 Δεκεμβρίου 1924, (Πρακτικὰ Συνεδριάσεων Δ' ἐν Ἀθήναις Συντακτικῆς Ἑλλ. Συνελεύσεως), σελ. 606-607.

Ἐναντιοπαθῆς ὁ λόγος τοῦ Α. Παπαναστασίου ἦταν μετριοπαθῆς καὶ ἡπιος. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνελεύσεως, ὁ Α. Μιχαλακόπουλος εἶχε κατορθώσει νὰ κατευνάσει τὰ πνεύματα καὶ νὰ ἐξομαλύνει τὶς ἀντιθέσεις μὲ τοὺς Μακεδόνες πληρεξούσιους στοὺς ὁποίους καὶ ἐμπιστεύθηκε τὴν ἐπέκτασιν τῆς συζητήσεως. Τὸ γεγονός αὐτὸ φαίνεται πὺς ὁδήγησε τοὺς Μακεδόνες στὸ νὰ ἐπηρεάσουν τὸν Α. Παπαναστασίου ὁ ὁποῖος καὶ δὲν ἐπέμεινε. Ἡ πρώτη ἐκείνη συνεδρίαση στὴν ἔθνοσυνέλευση τερματίσθηκε μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Α. Μιχαλακόπουλου πρὸς τὸ σῶμα «...ὅτι προτοῦ ἐφαρμοσθεῖ τὸ Πρωτόκολλον θὰ ἔχη καιρὸν νὰ ἐκφέρῃ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην τῆς γνώμην ἢ Συνέλευσις». Τὴν ἐπομένη οἱ Μακεδόνες πληρεξούσιοι γνωστοποιούσαν, πὺς ἀρκοῦνται πρὸς τὸ παρὸν στὴ δήλωσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Παράλληλα ὁμοῦς πρέπει νὰ τονισθεῖ, πὺς ἔστω καὶ ἂν στὴν πρώτη ἐκείνη δημόσια συζήτησιν δὲν ἐπιτράπηκε στοὺς ἀρμόδιους παράγοντας νὰ ἀναπτύξουν τὶς ἀπόψεις τους, νομικὰς ἢ πολιτικὰς, δὲν ἔπαυε αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ γεγονός νὰ ἀποτελεῖ μιὰ μικρὴ νίκη τῆς ομάδας τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων, γιατί ἀκούσθηκε ἡ διαμαρτυρία τους στοὺς κόλπους τῆς ἔθνοσυνελεύσεως²¹.

Μετὰ τὴ διαλλακτικὴ στάσιν τῆς Μακεδονικῆς ομάδας ἢ κατάστασιν, στὸ ἔσωτερικὸ τουλάχιστον, ἔδειχνε, πὺς ἐλεγχόταν πᾶς ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν. Στὸν ὀρίζοντα ὁμοῦς τῶν διεθνῶν σχέσεων ἀρχισαν νὰ διαφαίνονται ὀρισμένα σκοτεινὰ σημεῖα ἱκανὰ νὰ ἐπηρεάσουν καὶ πάλιν τοὺς ἀντιπολιτευόμενους κύκλους κατὰ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ὁ βούλγαρος πρωθυπουργὸς Τσαγκῶφ, ὑποστήριξε, πὺς ἡ Σύμβασιν καὶ τὸ Πρωτόκολλον γιὰ τὶς ἑλληνοβουλγαρικὰς μειονότητες θὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ θὰ ἐπιφέρουν θετικὰ ἀποτελέσματα. Πρόσθετε, ἴσως γιὰ λόγους ἔσωτερικῆς καταναλώσεως, ὅτι «...Ἐπάρχουν συγκεκριμέναι προτάσεις περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης, τὰς ὁποίας ἐπεξηργάσθησαν ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν καὶ πρὸς τὰς ὁποίας συμφωνεῖ καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις»²².

21. Ἡ τελευταία διάταξιν τοῦ Πρωτοκόλλου Καλωφ-Πολίτη, δριζε πὺς αὐτὸ θὰ ἴσχυε ἀπὸ τὴν μέραν τῆς ὑπογραφῆς του. Στὴ συνεδρίασιν τῆς 10ης Δεκεμβρίου ὁ Κ. Ρέντης ἔθιξε τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ κατηγόρησε τὴν κυβέρνησιν γιατί δὲν τὸ εἶχε γνωστοποιήσει στὸ σῶμα, ἐννοώντας προφανῶς πὺς ἀφοῦ ἡ πράξιν ἐκείνην ἴσχυε, ἡ Ἑλλάδις εἶχε δεσμευθεῖ διεθνῶς γιὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς. Ὁ Μιχαλακόπουλος ὁμοῦς διευκρίνησε ὅτι ἀπὸ νομικὴ ἀποψη ἄλλο σήμαινε ὁ χρόνος ἰσχύος μιᾶς διεθνούς πράξεως καὶ ἄλλο ὁ χρόνος ἐφαρμογῆς τῆς. Γι' αὐτὸ καὶ δήλωσε πρὸς τὸ σῶμα πὺς δταν ἐρχόταν ἡ ὥρα, ἡ ἔθνοσυνέλευσιν θὰ ἀποφαινόταν γιὰ τὴν ἐπικύρωσιν ἢ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Πρωτοκόλλου. Ἡ ἀποψη τοῦ Μιχαλακόπουλου ἦταν ὀρθὴ ἂν ληφθεῖ ὑπόψιν πὺς ἔπρεπε νὰ πληρωθοῦν ὀρισμέναι θεσμικὰς φύσεως προϋποθέσεις (συγκρότησιν ἐπιτροπῆς) προκειμένου νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν οὐσιαστικῶν διατάξεων τοῦ Πρωτοκόλλου σὲ συνδυασμὸ μὲ ἐκείνας τῆς Συμβάσεως τῶν Σεβρῶν. Συνεδρία ΔΚΑ' τῆς 10 Δεκεμβρίου 1924, *op. cit.*, σελ. 602, 606-608. Βλ. ἄκομα «Ἐλεύθερον Βῆμα» 11 Δεκεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 10, 11, 12 Δεκεμβρίου 1924.

22. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 13, 14 Δεκεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 14 Δεκεμβρίου 1924.

Παρά την επίσημη διαβεβαίωση του Έλληνα πρωθυπουργού, ότι οι Ισχυρισμοί του Τσαγκάφ ήταν άβάσιμοι, το γεγονός και μόνο πώς η Βουλγαρία συνέχιζε να έκμεταλλεύεται το Πρωτόκολλο της Γενεύης για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας οδήγησε σε νέα δξυνση τις σχέσεις των Μακεδόνων πληρεξουσίων και της κυβερνήσεως. Μάλιστα οι περί την «Δημοκρατικήν Ένωσιν» θεώρησαν τα δσα ύποστηρίζονταν από τον βούλγαρο πρωθυπουργό ως άκρως επικίνδυνα και ταυτόχρονα ως κατάλληλη ευκαιρία για να έπαναφέρουν το ζήτημα στην έθνοσυνέλευση²³.

Έτσι στη συνεδρίαση της 15 Δεκεμβρίου του 1924 το ζήτημα του Πρωτοκόλλου επανήλθε στην έθνοσυνέλευση αλλά όχι αυτοτελές. Οι πληρεξούσιοι Κ. Ρέντης, Δ. Πάζης και Χ. Πίπος, είχαν υποβάλει έπερωτήση στον ύπουργό των Έξωτερικών Γ. Ρούσο και ζητούσαν να μάθουν αν πράγματι αλήθευε ότι η Μικτή Έπιτροπή της έλληνοβουλγαρικής μεταναστεύσεως είχε άποφασίσει οι δηλώσεις μεταναστεύσεως, που είχαν θεωρηθεί σαν άνεκλητες από τον παρελθόντα Μάιο, να καταστούν έγκλητες λόγω της ύπογραφής του Πρωτοκόλλου. Το ζήτημα ήταν όξυ και έπείγον γιατί σε περίπτωση που οι Βούλγαροι θα παρέμεναν στο έλληνικό έδαφος, η έλληνική κυβέρνηση θα άντιμετώπιζε έντονότατο το πρόβλημα της έγκαταστάσεως των προσφύγων της Μικράς Άσίας²⁴.

Τά παραπάνω άνακοινώθηκαν στο σώμα από τον πρόεδρο, ό δέ Γ. Ρούσος επέμενε πώς συζήτηση για το ζήτημα των άνακλητών προνομίων των μεταναστών, θα όδηγούσε μοιραία και σε επέκταση της συζητήσεως για το Πρωτόκολλο. Γι' αυτό το λόγο εισηγήθηκε να άναβληθεί η έπερωτήση για άλλη συνεδρίαση. Στίς έντονες διαμαρτυρίες των άντιπολιτευόμενων πληρεξουσίων ό πρόεδρος πρότεινε να έφαρμοσθεί ό κανονισμός της Βουλής και να έπακολουθήσει ψηφοφορία, άφου προηγουμέως δοθεί ό λόγος σύμφωνα με τους έθμικούς κανόνες, στους άρχηγούς των κομμάτων. Άπό δσα άκούσθηκαν στη συνεδρίαση εκείνη άξίζει να ύπογραμμίσουμε τά άκόλουθα γιατί παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία άφου για πρώτη φορά άκούσθηκε έπίσημα από τον Παπαναστασίου η άποψη για όλοσχερή άκύρωση του Πρωτοκόλλου: «Όπως έχόντων των πραγμάτων έχοντες πλήρη έπίγνωσιν των ενθυδων ήμων έπιμένομεν και νομίζομεν ότι το πρωτόκολλον αυτό πρέπει να τύχη το ταχύτερον της άποδοκιμασίας της Έθνικής Συνελεύσεως. Μόνον η έπίσημος άποκύρηξις του πρωτοκόλλου της Γενεύης θα προστατεύση έπαρκώς τά έθνικά συμφέροντα... Διά τουτο έπιμένομεν ζητούντες την πρόταξιν της έπερωτήσεως...» Στην ψηφοφορία που έπακολούθησε το άποτέλεσμα ήταν άρνητικό για τη συζήτηση της έπερωτήσεως της σχετικής με το ζήτημα των δηλώσεων μεταναστεύσεως²⁵.

23. Ibid.

24. Βλ. supra, ύποσ. 14.

25. Με τη γνώμη του Παπαναστασίου τάχθηκε και ό πληρεξούσιος Φ. Μανουηλίδης ό όποιος άνήκε στην όμάδα των Μακεδόνων πληρεξουσίων ό όποιος ύποστήριξε μεταξύ των άλλων «...δέν μάς έπιτρέπεται σιωπώντες να μη διαμαρτυρηθώμεν συμμεριζόμενοι το περιεχόμε-

Ἡ ἔκβαση τῆς ψηφοφορίας προξένησε, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀντιδράσεις τῶν παραγόντων πού ἀντιπολιτεύονταν τὴν κυβέρνηση. Ὁ Κ. Ρέντης δὴλωνε ἀπογοητευμένος, πὼς ὁ ἀγώνας τους δὲν ἔφερε αἴσιο ἀποτέλεσμα. Οἱ κύκλοι τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως» ἐξέφρασαν ἀμέσως μετὰ τὴν ψηφοφορία τὴν δυσαρέσκειά τους κατὰ τῶν Μακεδόνων πληρεξουσίων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκαν στὴν Ἐνωση καὶ ψήφισαν ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως. Κατὰ τὴν ἀποψὴ τους, ἡ ψηφοφορία θὰ δημιουργοῦσε ἀσχημὴ ἐντύπωση στοὺς Μακεδονικοὺς πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ἀργοῦσαν νὰ ἀντιδράσουν σύντομα κατὰ τῆς ἀκυρώσεως τοῦ Πρωτοκόλλου. Τέλος οἱ Μακεδόνες πληρεξούσιοι, πού ἀνήκαν στὴν Ἐνωση, τηλεγραφοῦσαν στὶς ἐπαρχίες τους γιὰ νὰ συστήσουν τὴν ἀποκήμενη ἐκείνων πού εἶχαν ὑποστηρίξει τὴν κυβέρνηση²⁶.

Στὴ Βουλγαρία ὁμοίως ἡ κατάσταση ἐξελισσόταν διαφορετικά. Οἱ κυβερνητικοὶ κύκλοι ὅπως καὶ ὁ τύπος συνέχιζαν νὰ διατυμπανίζουν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης θὰ ἐπέφερε, ἀναμφίβολα, θετικότερα ἀποτελέσματα στὸ μειονοτικὸ πρόβλημα τῆς Βουλγαρίας. Ἡ κυβέρνηση ἔσπευδε νὰ ὑλοποιήσει αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς. Στὶς 18 Δεκεμβρίου 1924 ὁ Χ. Καλφῶφ, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν στὴν δικτατορικὴ κυβέρνηση Τσαγκῶφ, κατέθετε στὴ Σοβράνιε (Βουλγαρικὴ Βουλὴ) τὸ Πρωτόκολλο γιὰ κύρωση. Ταυτόχρονα ὑποδείκνυε σχέδιο τὸ ὁποῖο εἶχε ἐγκριθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Πρωτοκόλλου καὶ εἶχε ἤδη διαβιβασθεῖ στὴν ΚτΕ. Παρὰ τίς δηλώσεις τοῦ Γ. Ρούσου πὼς ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀγνοοῦσε ὅσα ἀνέφερε ὁ βούλγαρος συναδέλφος του, ἦταν φανερό πὼς ἡ Βουλγαρία προσπαθοῦσε νὰ πιέσει τὴν κατάσταση μὲ ὁποιοδήποτε μέσο καὶ νὰ πετύχει τὴν ἀμφίπλευρη ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ Πρωτοκόλλου²⁷.

Ἡ βουλγαρικὴ θέση προκάλεσε ἀντιδράσεις μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐνίσχυση τοῦ φρονήματος τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος μὲ ἐπιστολὲς καὶ τηλεγραφήματα πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους του ἐξέφραζε τὴ δυσαρέσκεια καὶ τὴν δυσφορία του ἀπέναντι στὴ νέα διεθνὴ πράξη καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση νὰ προχωρήσει μὲ κάθε τρόπο στὴν ἀκύρωσή της. Οἱ διαμαρτυρίες αὐτὲς σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅσα συνέβαιναν στὴ Βουλγαρία ὀδήγησαν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση στὴ δήλωση πὼς μετὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ ἀφοῦ εἶχαν ἀρθεῖ οἱ λόγοι πού τὴ δέσμευαν θὰ δεχθεῖ συζήτηση τοῦ Πρωτοκόλλου στὴν ἔθνοσυνέλευση. Ἄξιο παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι στὶς κυβερνητικὲς δηλώσεις ἀναφερόταν πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους λόγους πού ὤθησαν τὴν κυβέρνηση σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ἦταν καὶ ἡ ἐξέγερση τῆς κοινῆς γνώμης στὴ Μακεδονία ὅπως καὶ ἡ στάση τῶν ἀντιπροσώπων της στὸ ὄλο θέμα πού δημιουργήθηκε^{27α}.

νον τῶν ἐκ Μακεδονίας τηλεγραφημάτων... φρονοῦμεν λέγω, ὅτι δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μὴ διαμαρτυρηθῶμεν κατὰ τὸν ἐντονώτερον τρόπον κατὰ πάσης ἐφαρμογῆς τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦτου, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἀδιστάκτως θεωροῦμεν ὅτι δὲν δύναται παρά νὰ ἀποβῇ ἐθνικῶς ἐπιζήμιον...» Βλ. Συνεδρία ΔΚΕ' τῆς 15 Δεκεμβρίου 1924, *op. cit.*, σελ. 691, 695-711.

26. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 16 Δεκεμβρίου 1924, «Δημοκρατία» 17 Δεκεμβρίου 1924.

27. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 19 Δεκεμβρίου 1924.

27α. «Ἐλεύθερον Βῆμα» 23, 24, 25, 26, 27 Δεκεμβρίου 1924.

Ἡ ἀνακοίνωση αὐτὴ ἀναγνώριζε καὶ ἐπισφράγιζε ὅλες τὶς προσπάθειες καὶ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ.

Πρέπει νὰ τονισθεῖ πὼς ἡ ἀπόφαση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν ὑποβολὴ τοῦ Πρωτοκόλλου στὴν ἔθνοσυνέλευση δὲν ἦταν αὐτοβούλη. Ὑποδείχθηκε ἀπὸ τὴν ΚτΕ στὴ διάρκεια τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων μὲ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς διαδικασία, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε στὴν Ἑλλάδα νὰ ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὶς ὑποχρεώσεις της, πού ἀπέβρεαν ἀπὸ αὐτὸ σὲ περίπτωση μὴ ἐπικυρώσεώς του ἀπὸ τὴν ἔθνοσυνέλευση.²⁸ Σημαντικὸ ρόλο στὴ λήψη αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως διαδραμάτισε καὶ ὁ Ἑλ. Βενιζέλος, πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρισκόταν στὸ Παρίσι καὶ στὸν ὁποῖο εἶχε ἀπευθυνθεῖ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις γιὰ νὰ ζητήσει τὴ γνώμη του. Ὁ Βενιζέλος ὑποστήριξε πὼς ἐπιβαλόταν ἡ ἄμεση ἀκύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου.²⁹

Οἱ ζυμώσεις καὶ οἱ συζητήσεις πού γίνονταν στὴν Ἑλλάδα παράλληλα μὲ τὶς πληροφορίες πού δημοσιεύονταν στὸν ἡμερήσιο τύπο, εἶχαν ὡς συνέπεια τὴ βουλγαρικὴ ἀντίδραση. Ἡ Βουλγαρία εἶχε χαιρετήσει θερμὰ τὸ Πρωτόκολλο καὶ προχώρησε μάλιστα στὴν ἐπικύρωσή του ἀφοῦ στὶς 29 Δεκεμβρίου 1924 ἡ Σοβράνιε τὸ ψήφισε πανηγυρικὰ (καταψηφίσθηκε μόνο ἀπὸ τοὺς κομμουνιστές). Ἀντίθετα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις συζητοῦσε ἀκόμα, δυὸ μῆνες μετὰ τὴν ὑπογραφή του, ἂν θὰ τὸ ἐφάρμοζε ἢ ὄχι. Ἡ ἑλληνικὴ δήλωση πὼς τὸ Πρωτόκολλο θὰ ὑποβαλόταν στὴν ἔθνοσυνέλευση, ὄθησε τὸ βουλγαρικὸ τύπο νὰ ἐγείρει πραγματικὴ ἐκστρατεία κατὰ τῆς κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου.³⁰

28. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ὑποδείχθηκε ἀπὸ τὸν Μαντουχ, διευθυντὴ τοῦ πολιτικοῦ τμήματος τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Γενεύης. Σύμφωνα μ' αὐτὴ «...ἂν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νομίζει συμφέρον ἀπὸ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως λόγω ἀναφύσεων δυσκολιῶν νὰ ἀνίστη τὸ Πρωτόκολλο Γενεύης πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ, τὴν ἀκόλουθον μέθοδον. Νὰ προκληθῇ συζήτησις ἐν συνελεύσει νὰ ζητηθῇ γνώμη Ἑλλήνων νομομαθῶν ἂν τὸ πρωτόκολλο δὲν χρήσῃ νομοθετικῆς κυρώσεως διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: πρῶτον διότι τροποποιεῖ συνθήκην μειονοψηφῶν ὡς καθιεροῦν μίαν προνομιοῦχον μειοψηφίαν, δεύτερον διότι θίγει κυριαρχικὰ δικαιώματα κράτους. Ἐὰν νομικῶς πρωτόκολλο δὲν ἀποτελεῖ ἀπλήν διαδικασίαν ἀλλὰ τροποποιήσιν συνθήκης μειονοψηφῶν τότε συνέλευσις μετὰ συζήτησιν δύναται ἀπορρίψει πρωτόκολλο λόγω συνεπειῶν ἅς τοῦτο ἔσχε καὶ ἐξουσιοδοτήσει κυβερνήσιν νὰ δηλώσῃ εἰς Κοινωνίαν Ἐθνῶν ὅτι θὰ ἐπιληφθῇ διαπραγματεύσεων πρὸς ὑπογραφήν νέου γενικοῦ πρωτοκόλλου διὰ ἀπάσας γενικῶς τὰς ἐν Ἑλλάδι μειονοψηφίας ὑπὸ τὸν ὄρον ἀμοιβαιότητος». Βλ. τηλ. Νο. 2874 ἀριθ. πρωτ. 10442 Γενεύη 3/12/1924. Ὑπογραφή Δενδραμῆς καὶ Νο. 3102 ἀριθ. πρωτ. 11210 Βέρνη 22/12/1924. Ὑπογραφή Δενδραμῆς. «Πρωτόκολλο μετὰξὺ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς ΚτΕ καὶ Ἑλλήνου ἀντιπροσώπου διὰ τὰς βουλγαρικὰς μειονότητας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀνάκλησις ὑπογραφῆς Πρωτοκόλλου», *op. cit.*

29. Βλ. τηλ. Νο 100 ἀριθ. πρωτ. 314 Βέρνη 9/1/1925. Ὑπογραφή Δενδραμῆς. «Πρωτόκολλο μετὰξὺ Προέδρου τῆς ΚτΕ καὶ Ἑλλήνου ἀντιπροσώπου διὰ τὰς βουλγαρικὰς μειονότητας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀνάκλησις ὑπογραφῆς Πρωτοκόλλου», *op. cit.*

30. Ἡ δυσἀρέσκεια πού δημιουργήθηκε στὴ Βουλγαρία ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πού ἀκολουθοῦσε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὡς πρὸς τὸ Πρωτόκολλο ἐκφράσθηκε μὲ πολὺστῆλα ἄρθρα στὸν βουλγαρικὸ τύπο. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἀντικατόπτριζαν τὴν ἐντόπιωση πού προξενήθηκε στὴ Βουλγαρία ἀπὸ τὶς δηλώσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία πού δινόταν ἀπὸ τὸν βουλγαρικὸ τύπο, προϊώνιζαν τὴν ἀκύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου. Ἀκόμα

Ἄσχετα δμως ἀπὸ τὶς πολυποίκιλες βουλγαρικές ἀντιδράσεις, ἡ ἑλληνική κυβέρνησις στὸ τέλος Ἰανουαρίου 1925 ὑπέβαλε τὸ Πρωτόκολλο στὴν ἔθνο-συνέλευσις γιὰ νὰ ἀποφανθεῖ αὐτὴ γιὰ τὴν τύχη του. Τὸ θέμα συζητήθηκε σὲ τρεῖς συνεδριάσεις τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, στίς 28 καὶ 29 Ἰανουαρίου καὶ στίς 2 Φεβρουαρίου 1925. Στίς πολὺρες ἐκεῖνες συνεδριάσεις ἀναλύθηκαν μὲ κάθε λεπτομέρεια ὅλοι οἱ λόγοι, ποὺ ἐπέβαλαν τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Πρωτοκόλλου, πολιτικοὶ καὶ νομικοί. Ἐς σημειωθεῖ πὼς ὀρισμένοι πληρεξούσιοι ὑπογράμμισαν τὸ γεγονὸς πὼς ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ἰδιαίτερα ὁ Μακεδονικὸς λαὸς εἶχε ταχθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ τοῦ Πρωτοκόλλου.³¹ Σ' ὄλη τὴ διάρκειαν τῶν συζητήσεων φάνηκε καθαρὰ πὼς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως, ἡ ὁποία καὶ πραγματοποιήθηκε στίς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1925.³²

Ἡ ἀπόρριψιν τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεῦς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἔθνοσυνέλευσιν ἀποτελέσασκε τὸν τερματισμὸν ἑνὸς ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον διεξήγαγε ἡ κυβέρνησις Μιχαλακοπούλου μὲ τὴν ΚτΕ, τὴ Σερβία καὶ τοὺς Μακεδόνες πληρεξού-

πληροφοροῦσαν καὶ γιὰ τοὺς Μακεδόνες πληρεξούσιους, γεγονὸς ποὺ προσέδινε κάποια ἰδιαίτερη σημασίαν εἰς τὴν γενικότερην στάσιν τοὺς ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὅλον ζήτημα.

«Les députés macedoniens ont de nouveau fait des démarches auprès de M. Roussos à la suite des nouvelles annonçant que les démarches faites pour la modification du protocole sont restées infructueuses.

Mr. Roussos a déclaré que la question sera définitivement résolue par la Chambre. Le Gouvernement continue ses démarches auprès de la S.D.N. et des résultats sont attendus. «La Bulgarie» 26 Décembre 1924, «Ἐλευθερον Βῆμα» 23, 24, 25, 26, 27 Δεκεμβρίου 1924, «La Bulgarie» 23 Janvier 1925.

31. Ὁ Γ. Σεχιώτης τόνισε τὸ γεγονὸς πὼς σύσσωμη ἡ ἑλληνικὴ κοινὴ γνώμη ἐξέφρασε τὴν δυσἀρεσκείαν της γιὰ τὸ Πρωτόκολλο καὶ ἐξεγέρθηκε κατὰ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ τὴ στιγμὴν ποὺ ἡ κυβέρνησις ἀμφιταλαντευόταν γιὰ τὸ τί ἐπρεπε νὰ πράξει. Ὁ Γ. Μόδης ὑποστήριξε πὼς τὸ Πρωτόκολλο «κατεδικάσθη ὑπὸ ὀλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας». Τέλος ὁ Κ. Κωνσταντινίδης, πληρεξούσιος Δράμας εἶπε ἀνάμεσα στ' ἄλλα πὼς: «...τὴν σύμβασιν ταύτην ὁ Μακεδονικὸς λαὸς δὲν δέχεται οὐτε κἀν ν' ἀκούσῃ... Ὁ Μακεδονικὸς Λαὸς, ἀνεξαρτήτως κομματικῆς ἀποχρώσεως, ἀξιοῖ τὴν πανηγυρικὴν ἀκύρωσιν τοῦ ἐγκληματικοῦ Πρωτοκόλλου». Βλ. Συνεδρία ΡΛΕ' τῆς 29 Ἰανουαρίου 1925, (Πρακτικὰ Συνεδριάσεων Δ' ἐν Ἀθήναις Συντακτικῆς Ἑλλ. Συνελεύσεως, 4, 1925), σελ. 64-78, στίς σελ. 75, 76, 78. Βλ. ἀκόμα Συνεδρία ΠΛΔ' τῆς 28 Ἰανουαρίου 1925, ὁρ. cit., σελ. 44-64.

32. Ἡ Συνέλευσις ἀποφάνθηκε οὐσιαστικὰ γιὰ δύο προτάσεις οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑποβληθεῖ στὸ σῶμα ἀπὸ τὸν Α. Παπαναστασίου. Ἡ πρώτη ἦταν ἐκείνη ποὺ προερχόταν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες πληρεξούσιους. Ἡ δευτέρα ὑποβλήθηκε στὸ σῶμα τροποποιημένη ἀπὸ τὸν Γ. Σολδάτο καὶ ἀφοροῦσε τὸ ζήτημα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ σώματος πρὸς τὴν κυβέρνησιν γιὰ τὸν διπλωματικὸν χειρισμὸν τοῦ θέματος τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Γενεῦς. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πρακτικῶν τῆς Συνελεύσεως προκύπτει, πὼς ἡ ἀπόφασιν γιὰ ἀπόρριψιν τοῦ Πρωτοκόλλου προήλθε ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες πληρεξούσιους, γι' αὐτὸ καὶ μεταφέρουμε ἐδῶ ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς προτάσεώς τους:

ΠΡΟΤΑΣΙΣ

Ἡ Δ' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, μετὰ τὰς γενομένας συζητήσεις ἐπὶ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ ὑπογραφέντος ἐν Γενεῦ τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1924, θεωροῦσα ἄφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὰς γενικὰς διατάξεις τῶν ἐν ἰσχύϊ συνθηκῶν περὶ μειονοτήτων, αἰτινες εἶναι ἐπαρκεῖς πρὸς προστασίαν αὐτῶν καὶ ἄς ἡ Ἑλλάς εἶναι σταθερῶς ἀποφασισμένη νὰ σεβασθῇ δι' ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς φυλετικὰς, γλωσσικὰς καὶ θρησκευτικὰς μειονότη-

σιους. Ταυτόχρονα όμως στάθηκε και η άπαρχή ενός άλλου αγώνα, ο οποίος ολοκληρώθηκε μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις και διαβουλεύσεις ανάμεσα στην ΚτΕ και την Ελλάδα, με την ανάκληση της υπογραφής του Πρωτοκόλλου από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Έθνων στις 10 Ιουνίου του 1925.³³

4. Συμπεράσματα.

Ανακεφαλαιώνοντας όσα εξιστορήθηκαν μέχρι τώρα μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής διαπιστώσεις:

α) Το ειδικό καθεστώς μειονοτικής προστασίας, που επιβλήθηκε στα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία, δεν επέφερε ουσιαστικά αποτελέσματα στο ζήτημα των ελληνοβουλγαρικών μειονοτήτων. Αυτό οφειλόταν βασικά στη μη εφαρμογή όλων των συμβατικών διατάξεων, γεγονός που επέτρεπε να διατηρείται στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα η ίδια εκρυθμη κατάσταση όπως και πριν. Οι φιλονικίες και οι έριδες, που δημιουργούνταν ανάμεσα στις μειονότητες και στους υπηκόους του κράτους στο έδαφος του οποίου διαβιούσαν, συντέλεσαν ώστε να συνομολογηθεί μια άλλη διεθνής πράξη με την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις πίστευαν πως θα εδραιώσουν την ειρήνη στα Βαλκάνια. Ταυτόχρονα κατέστησαν τον παρεμβατισμό της ΚτΕ στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία περισσότερο ούσιαστικό.

β) Η κοινή γνώμη ανέλαβε και τότε πραγματική έκστρατεία κατά του Πρωτοκόλλου της Γενεύης. Ίδιαίτερα ο Μακεδονικός λαός, ευαίσθητος στο ζήτημα των μειονοτήτων, ξεκίνησε αρχικά με τη συμπάρασταση των αντιπροσώπων του στην ελληνική έθνοσυνέλευση και μετά από λίγο με τη συμπάρασταση της αντιπολιτεύσεως, έναν αγώνα κατά του Πρωτοκόλλου της Γενεύης.

Οι Μακεδόνες και πρόσφυγες πληρεξούσιοι αφού εντόπισαν τα σημεία εκείνα τα οποία καθιστούσαν ασύμφορη την εφαρμογή του για την Ελλάδα,

τας αφ' έτερου δέ ότι οι όροι του πρωτοκόλλου τούτου δημιουργούσι διαδικασίαν μη συμβιβασομένην προς την πάντοτε αναγνωρισθείσαν αρχήν, ότι αι περί μειονοτήτων διατάξεις δέν επιτρέπουσιν επέμβασιν εις τά έσωτερικά του Κράτους και τέλος ότι το ειρημένον πρωτόκολλον, άντι να έξασφαλίση περιόδον ειρήνης θέλει γεννήσει άφορμάς συνεχών έριδων και προστριβών

Απορρίπτει

Τό από 29 Σεπτεμβρίου 1924 πρωτόκολλον τό έν Γενεύη ύπογραφέν.

Οί προτεινοντες πληρεξούσιοι

Γ. Μόδης, Γ. Τζώρτζης, Π. Ζωγράφος, Δ. Φλωριάς, Γ. Πέτσος, Δ. Μέλφος, Θ. Κωτούλας, Κ. Άγγελάκης, Δ. Χατζόπουλος, Ι. Παπαδάκης, Ι. Σαπουντζής κλπ.

Σύμφωνα με τη γνώμη μας, παρ' όλα όσα υποστηρίζονται συνήθως στα συγγράμματα Γενικής Πολιτικής Ιστορίας, ή απόρριψη του Πρωτοκόλλου επιτεύχθηκε με την παραπάνω πρόταση ή οποία έγινε δεκτή «δι' αναστάσεως» τό δέ αποτέλεσμα της «δι' ονομαστικής κλήσεως ψηφοφορίας» που έπακολούθησε, έδειχνε πως ή Συνέλευση δεχόταν την μέχρι τότε έξωτερική πολιτική που άκολουθούσε ή ελληνική κυβέρνηση στο ζήτημα του Πρωτοκόλλου της Γενεύης και την έξουσιοδοτούσε για τίς παραπέρα έέργειες. Βλ. Συνεδρία ΡΑΖ' της 2 Φεβρουαρίου 1925, ορ. cit., σελ. 101-154, στις σελ. 123, 148, 149.

33. Τό Συμβούλιο της ΚτΕ συζήτησε στη συνεδρίαση της 14 Μαρτίου την προσφυγή που ή ελληνική κυβέρνηση είχε ύποβάλει προς αυτό και την οποία ύποστήριξε ό Έλ. Βενιζέλος. Βλ. S. LADAS ορ. cit., p., 112, 114, Γ. Δαφνή, ορ. cit., σελ. 263-265.

προσπάθησαν να πείσουν την κυβέρνηση να ζητήσει από την ΚτΕ την τροποποίηση των διατάξεων του ή την όλικη ακύρωσή του. Για να βοηθηθεί η κυβέρνηση στο διπλό διπλωματικό αγώνα που διεξήγαγε με τη Σερβία και με τους αρμόδιους παράγοντες της ΚτΕ, οι Μακεδόνες ζήτησαν να συζητηθεί το θέμα στην έθνοσυνέλευση. Η αρχική άρνητική στάση της κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου, η οποία υποστήριζε πως δημόσια συζήτηση του Πρωτοκόλλου θα παρακώλυε την πορεία των διπλωματικών διαπραγματεύσεων, κάμθηκε από τις επίμονες προσπάθειες της αντιπολιτεύσεως και των Μακεδόνων πληρεξουσίων και από τη γενικότερη πολιτική της Βουλγαρίας και την έμμομη της στην εφαρμογή του Πρωτοκόλλου και από τα δύο κράτη, γεγονός που φανέρωνε ότι αυτό θα έξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά της. Το ζήτημα του Πρωτοκόλλου αναφέρθηκε στην έθνοσυνέλευση, σε δύο συνεδριάσεις, στις 10 και 15 Δεκεμβρίου του 1924 όπου υποστηρίχθηκαν θέσεις που ακούγονταν για πρώτη φορά.

Λίγες μέρες αργότερα ή υποβολή του Πρωτοκόλλου στη βουλγαρική Βουλή καθώς και ή διπλωματική διευθέτηση του ζητήματος έπείρεσαν στην κυβέρνηση να αλλάξει ριζικά στάση και να δηλώσει απερίφραστα πως μόνο ή έθνοσυνέλευση θα αποφαινόταν για την τύχη του.

Πράγματι στα τέλη Ιανουαρίου και στις αρχές Φεβρουαρίου του 1925 ή έθνοσυνέλευση, έπηρεασμένη και από την αντίθεση που ο Μακεδονικός λαός είχε δείξει προς το Πρωτόκολλο θέλοντας να υπερασπίσει τα δικαιά του και να διασφαλίσει σε πλατύτερη βάση τα συμφέροντα που άφορουσαν την ελληνική έξωτερική πολιτική το απέρριψε πανηγυρικά.

γ) Όπως οδδήποτε ή πράξη αυτή της ελληνικής έθνοσυνελεύσεως υπαγορεύθηκε από λόγους γενικότερης πολιτικής. Η στάση την οποία τήρησαν οι Μακεδόνες πληρεξούσιοι απέναντι στο όλο ζήτημα του Πρωτοκόλλου, ή ενεργή συμμετοχή τους σ' ένα θέμα τόσο άκανθώδες υπήρξε απόρροια της έξωτερικής καταστάσεως που επικρατούσε στο Μακεδονικό χώρο εξαιτίας του μειονοτικού και του προσφυγικού ζητήματος. Τα δύο αυτά προβλήματα συνηπέρχαν στη Μακεδονία και δημιουργούσαν δύσκολες καταστάσεις για την Ελλάδα, πολιτικές και οικονομικές.

Όπως ή ελληνική κυβέρνηση μη θέλοντας να παραβεί τις διεθνείς της υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Πρωτόκολλο, να προχωρούσε στην εφαρμογή των όρων του. Άλλα ή έκρυθμη κατάσταση που εμφανίστηκε στα Βαλκάνια μετά την ύπογραφή του, σε συνάρτηση με την κοινή γνώμη της Μακεδονίας επέδρασαν καταλυτικά στην υπόθεση. Η κυβέρνηση αντιμετωπίζοντας το θέμα από μια γενικότερη διπλωματική σκοπιά δέν μπορούσε πιθανότατα να κατανοήσει σε όλη του την έκταση το πρόβλημα που θα προέκυπτε για το Μακεδονικό λαό από την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της Γενεύης. Οι διαθέσεις της Βουλγαρίας ή οποία απέβλεπε στη ματαίωση της μεταναστεύσεως και την άνατροπή της εφαρμογής της Συμβάσεως του 1919 έκρυσαν το σπέρμα νέων κινδύνων για το μειονοτικό και το προσφυγικό. Πρώτο, ή Σύμβαση του Νείγυ για την άνταλλαγή δέν θα εφαρμοζόταν με αποτέλεσμα να παραμείνουν

οί μειονότητες στη Δυτική Θράκη. Δεύτερο, ή παραμονή των βουλγάρων που επρόκειτο να μεταναστεύσουν στις περιοχές εκείνες θα δξυνε άκόμα περισσότερο τό προσφυγικό γιατί οί κατοικίες τους προορίζονταν για τήν εγκατάσταση των προσφύγων τής Μικράς Άσίας και τό σχετικό δάνειο δέν είχε άκόμα χορηγηθεί στην Έλλάδα.

Τέλος, ή άνάμειξη του Μακεδονικού λαού στο ζήτημα του Πρωτοκόλλου Καλωφώφ-Πολίτη και οί πρωτοβουλίες των Μακεδόνων πληρεξουσίων, πρέπει να θεωρηθούν σαν ένα θετικό στοιχείο γιατί επέδρασαν άποφασιστικά στη διαμόρφωση τής ελληνικής έξωτερικής πολιτικής τής σχετικής με τό Πρωτόκολλο τής Γενεύης και προφύλαξαν τήν Έλλάδα άπό πιθανή έμπλοκή της σε νέες σοβαρές περιπέτειες.

Κατελογραφήση
21/10/82
Ma